

УДК 332.82 (477 : 314.15.044) «1940/1960»

СИСТЕМА ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УРСР (1940-1960-ті рр.)**Наталія Касьянова**

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Україна, 01601, м. Київ, вул. Пирогова 9
e-mail: n.m.kasyanova@gmail.com

Сільськогосподарські переселення в УРСР були складовою частиною загальносоюзної трудової політики. Вражаючими масштабами переселенського руху уряд намагався задовольнити потреби районів, що активно освоювалися у робочій силі. Успішність переселенських заходів у багатьом залежала від запропонованих переселенцям умов на нових місцях. Беззаперечно, першість у цьому питанні посідали житлові умови.

Окремі аспекти забезпечення сільськогосподарських переселенців житлом уже піднімалися нами у роботі «Житлове забезпечення переселенців в УРСР (1940-1960-ті рр.)»[2]. У статті було зосереджено увагу на масштабах житлового будівництва для переселенців, співвідношенні планів і реальних темпів будівництва, якості збудованого житла, матеріально-побутових умовах родин переселенців.

Метою даної статті є подальший розгляд системи житлового забезпечення сільськогосподарських переселенців в УРСР у зазначений період. Автор ставить перед собою завдання дослідити основні причини невиконання планів зведення переселенських будинків.

Для вивчення проблеми важливу роль відіграли загальні роботи з історії соціально-побутових умов населення [3] та житлового забезпечення [15; 16].

При попередньому вивченні матеріалу нами було з'ясовано, що плани введення житлової площі в експлуатацію систематично не виконувались (див. табл. 1).

На жаль, неповна й уривчаста інформація не надає цілісної картини. Проте, навіть аналіз статистичних даних по зазначених трьох роках свідчить про негативну тенденцію. Отже, планом житлового будівництва по УРСР на 1950 р. було заплановано будівництво 34 630 будинків і ремонт 26 010. Проте, облвиконкоми місць вселення звітували лише про будівництво 207 будинків і ремонт 212, що загалом формувало лише 1% від плану. У 1951 р. показники були значно покращені, однак знову навіть приблизно не забезпечували вико-

нання плану. У 1952 р. план будівництва та ремонту було виконано лише на 31,6%. Особливо відставали Дніпропетровська, Миколаївська, Харківська, Херсонська, Ворошиловградська (сучасна Луганська) області. Так, у 1950 р. у Дніпропетровській області не побудували та не відремонтували жодного будинку. У Миколаївській області побудували лише два будинки й один відремонтували. 1951 р. характеризується наступними показниками по областях: Дніпропетровська – 3,6% від плану, Миколаївська – 2,6%, Херсонська – 6,8%, Ворошиловградська – 6,9% [12, арк. 23]. Повільно вирішувалось питання влаштування переселенців у Харківській області, де лише 6% із них були вселені в окремі будинки. Полтавська область забезпечила окремими будинками 7% переселенців, Ворошиловградська – 8%, Херсонська – 9%, Миколаївська – 10%, Дніпропетровська – 11% [12, арк. 23].

Таблиця 1. Плани житлового будівництва в УРСР та їх виконання¹

Рік	План будівництва	Побудовано	% виконання плану	План відновлення	Відремонтовано	% виконання плану
1950	34 630	207	0,6	26 010	212	0,4
1951	31 460	3 489	11,1	8 540	4 289	50,2
1952	24 600	7 784	31,6			

Враховуючи темпи здачі будинків для переселенців, переважна більшість сільськогосподарських новоселів вимушені були певний час перебувати на підселені або розміщуватись у землянках і напівземлянках. Так, на початок 1949 р. по Рівненській області у землянках мешкали 823 родини колгоспників і се-

¹ Підраховано за: ЦДАГО України. Ф.1. Оп.30. Спр.2170. Арк.15; Спр.2533. Арк.243; Спр.2962. Арк.36.

лян [11, арк. 3]. У цьому ж році у Запорізькій області зафіксовано проживання у землянках 102 родин колгоспників [11, арк. 40]. Загалом, станом на 1949 р. в УРСР у землянках проживали 48,7 тис. сімей колгоспників, а на підселені – 51 тис. [16, с. 119].

Головними причинами невиконання планів зведення будинків для переселенців були дефіцит будівельних матеріалів та їхнє нецільове використання; брак трудових ресурсів і, як наслідок, неповна комплектація будівельних бригад і відволікання їхньої праці на роботи, не пов'язані із будівництвом для переселенців; відсутність належного контролю з боку радянського уряду за діяльністю підзвітних установ, за витрачанням коштів і кредитів, виділених під будівництво.

Розглянемо більш детально кожен пункт недоліків.

По-перше, для забезпечення виконання планів будівництва будинків державою виділялись кредити Сільгоспбанку. Певна кількість будинків із врахуванням мінімальних затрат на будівництво, потребувала кредити на відповідну суму. Кредитні установи часто не могли виділити всю суму одразу, що суттєво гальмувало будівництво. Деякі колгоспи взагалі утримувались від отримання часткових кредитів, а отже і не розпочинали процес будівництва, бо не були впевнені у подальшому виділенні кредитних коштів для завершення будівництва. Оскільки використання колгоспних коштів на завершення будівництва не передбачалось, то у таких випадках незавершені будівництвом будинки просто руйнувались, що приносило значні збитки як колгоспам, так і державі. Наприклад, для забезпечення плану будівництва на 1956 р. 28700 будинків для переселенців у колгоспи та радгоспи південних областей УРСР необхідно було отримати кредит від Сільгоспбанку на суму 253,5 млн. крб. Сума виводилась із розрахунку мінімальних затрат по Кримській області 16 тис. крб. на один будинок при нормі кредиту від 16 до 20 тис. крб. та в інших південних областях по 7,5 тис. крб. при середній нормі кредиту до 10 тис. крб. на одне господарство. Виділено же кредитним планом було лише 64 млн. крб. [6, арк. 152].

Поряд із неповними обсягами фінансування, ситуація часто ускладнювалася використанням отриманих кредитів головами колгоспів неповністю, або з корисними мотивами та не за призначенням. Наприклад, по Миколаївській області із 1,7 млн. крб., виділених Сільгоспбанком у 1951 р. в якості кредиту, за два мі-

сяці (січень, лютий) було використано лише 21 тисячу крб. Навіть враховуючи те, що це були зимові місяці, а отже складні для інтенсивного будівництва, чітко простежується ігнорування інтересів урядової політики переселення. Адже можна було зайнятись реалізацією коштів у напрямку заготівлі та закупівлі матеріалів, здійснити внутрішні ремонтні роботи у будинках минулорічних будівництв тощо. Відсутність належного контролю за діяльністю голів райвиконкомів, секретарів райкомів КП(б)У і голів колгоспів із боку Облвиконкомів та Обкомів КП(б)У часто призводила до їхнього свавілля. Користуючись службовим становищем, вони розподіляли кошти на будівництво власних господарчих приміщень, непланове колгоспне будівництво будинків для робітників і службовців, які вносили квартплату тощо. Для прикладу, колгосп «Комінтерн» Златоустівської сільради Криворізького району Дніпропетровської області, за рахунок отриманої у 1950 р. позики під будівництво та купівлю будинків для переселенців, придбав 10 комплектів парокінних ходів, 120 кукурудзосаджалок і лише декілька будинків, у які були вселені не переселенці, а місцеві колгоспники – бригадир колгоспу та комірник [13, арк. 91]. У колгоспі імені Кагановича Жовтневого району Миколаївської області 51509 крб. переселенського кредиту було використано на колгоспні потреби, 42000 крб. неправомірно витратив колгосп імені Сталіна Велико-Хартицького району Запорізької області [8, арк. 18]. На жаль, таких прикладів безліч у кожній області вселення переселенців.

Другий момент – у кожній області вселення повинні були бути сформовані будівельні бригади по переселенській справі. Так, Миколаївська область у 1949 р. звітувала перед Радою Міністрів УРСР про роботу 48 будівельних бригад. На момент перевірки, по факту ж було встановлено, що насправді жодна бригада у п'яти районах області не працювала [9, арк. 50]. Підготовка квартир для переселенців, що прибували, відбувалось за рахунок ущільнення колгоспників і місцевих мешканців. Прикметно, що станом на березень 1951 р. ситуація практично не змінилась. Не були забезпечені власними житловими будинками 1277 родин переселенців. Вони вимушені були «тимчасово» тулитися на підселені. Жоден колгосп області не міг похизуватися укомплектованими бригадами по будівництву домівок для переселенців. Будівельні роботи по завершенню 74 будинків, які було розпочато у 1950 р. не проводились [13, арк. 2, 5].

Будівельні бригади інших областей республіки так само не були належно укомплектовані робітниками (див. табл. 2).

Таблиця 2. Кількість будівельних бригад та їхня забезпеченість робочою силою (станом на середину 1952 р.) [14, арк. 38]

Область	Наявність будівельних бригад	Кількість робітників у бригадах	Необхідна кількість робітників для виконання плану
Ворошиловградська	39	655	2297
Дніпропетровська	186	3300	8268
Запорізька	220	3043	6447
Ізмаїльська	19	247	348
Кіровоградська	172	2650	7680
Миколаївська	318	2435	12 654
Одеська	278	4429	6795
Львівська	30	1639	7671
Сталінська	137	1413	1859
Херсонська	184	4432	9993
Харківська	5	68	126
Разом	1588	24311	64138

Таким чином, статистичні данні яскраво ілюструють кризову ситуацію із трудовими ресурсами. У жодній області вселення будівельні бригади не були стовідсотково укомплектовані. У кращому випадку їхнє наповнення робочою силою становило 76% (Сталінська – нині Донецька область), у гіршому – 19% (Миколаївська область). У середньому ж, будівельні бригади були укомплектовані на третину. Враховуючи гострий дефіцит будівельних матеріалів, жоден навіть найталановитіший керівник не міг домогтися виконання урядових планів зведення будинків – хай навіть найелементарніших, якими по суті і були хатки для переселенців.

У червні 1951 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову «Про додаткові заходи будівництва житлових будинків для переселенців із ділянки державної території, що відходила до Польщі». Постанова передбачала частково вирішити питання катастрофічної нестачі робочих рук для будівництва будинків у місцях вселення за рахунок самих переселенців. Із цього часу будівельні бригади починають активно поповнюватись працездатними членами переселенських родин. Їхніми силами проводиться також заготівля місцевих будівельних матеріалів, підвезення від станцій вивантаження будівельного лісу, що прибував разом

із переселенцями, збірка будинків зрубів для переселенців у місцях вселення. Подібна практика довела, що переселенці, організовані у будівельні бригади були у змозі самотужки побудувати собі будинки. Наприклад, у колгоспі імені Хрущева Аджамського району Кіровоградської області десять родин переселенців, які прибули наприкінці квітня 1951 р. й організували будівельну бригаду у складі 17 осіб на середину червня вже довели будівництво семи будинків до покрівлі та здійснювали кладку ще трьох будинків [13, арк. 137]. Зрозуміло, що мова йде про найелементарніші будинки. Більшість хат будувалися із будівельних матеріалів, виготовлених власноруч – так званого саману, тобто суміші болота та соломи, вкладених у спеціальні форми, де матеріал мав висохнути; а також накривалися черепицею, котру випалювали, а не привозили готову. Поспіх, із яким здійснювалось будівництво, негативно впливав на якість житла.

Поступово ця практика поширюється на усіх сільськогосподарських переселенців. Це наділяє впевненістю керівників колгоспів, що через брак робочої сили, будівництво будинків для переселенців може здійснюватись лише після прибуття цих переселенців, їхніми ж силами. Так, в одній із бесід із переселенцями голова колгоспу «Червоний прапор» Старобешевського району Сталінської області заявив: «Никто вам не будет строить, а вы же сами себе стройте» [10, арк. 327].

Ситуація із будівельними матеріалами так само була складною. Труднощі носили як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Слід враховувати, що будівельні матеріали, призначені для будівництва житла переселенцям, у повоєнний час були дефіцитним товаром, відтак певна їхня частина привласнювалась, розкрадалась, або перепродавалась місцевими чиновниками. Найбільший рівень таких зловживань було зафіксовано прокуратурами Одеської та Сталінської областей. Те ж, що потрапляло до колгоспів, як свідчать архівні матеріали, спрямовувалося нерідко на будівництво та ремонт свинарників, корівників, адміністративних споруд. Звіти показують: контроль за тим, щоб кошти, виділені на облаштування переселенців, витрачалися за призначенням, був фактично відсутній. Отже, до об'єктивних моментів із нестачею будівельних матеріалів, кріпильного лісу, шиферу, тяглової сили та робочих рук, додавались халатність, байдужість, лінощі та розкрадання.

Зустрічається і невідповідність планів будівництва до планів вселення. Наприклад, у Ге-

нічеському районі Херсонської області станом на 1 січня 1957 р. було 58 незаселених будинків. Планом переселення по цьому ж району передбачалось вселення 70 родин. Отже, не вистачало 12 будинків. Разом із тим, планом було намічено будівництво 50 будинків [7, арк. 151].

Отже, аналізуючи наведені факти, дослідник дійшов висновку, що у переважній більшості голови колгоспів розглядали урядові завдання із переселення й облаштування переселенців як додаткові клопоти, тягар і прикриваючись усілякими причинами намагались відсувати питання господарського облаштування переселених родин на задній план.

На нарадах райкомів КП(б)У регулярно підіймалися питання про хід будівництва домівок для переселенців і стан роботи по їхньому прийому. Усі недоліки визнавались та обговорювались. Резолюції нарад виносили рішення про їхнє усунення, оптимізацію роботи будівничих бригад, налагодження процесу виділення кредитів під купівлю домівок переселенцями тощо. Однак, поряд із тим, констатувалась і значна кількість переселенців. Будівництва реально не встигали за цілорічним потоком прибулих. Ускладнювала ситуацію й обмежена можливість будівництва взимку.

Наприклад, на нараді секретарів райкомів КП(б)У Сталінської області про будівництво домів для переселенців і стан роботи по прийому переселенців до колгоспів і радгоспів області, яка відбулася 16 вересня 1950 р., підіймалось питання про необхідність застосування облвиконкомом і бюро обкому додаткових заходів із метою впливу на облспоживсоюз, який гальмував виготовлення віконних плетень, пічного обладнання, дверей тощо.

У 1957 р. вийшла постанова Центрального Комітету КППС і Ради Міністрів СРСР «Про розвиток житлового будівництва у СРСР». У документі зазначалось, що житлове будівництво у сільській місцевості не відповідає тогочасним потребам, а нестачу житла планувалось ліквідувати протягом наступних 10-12 років. Передбачалось у містах, робітничих селищах, селищах міського типу та сільській місцевості за рахунок коштів держбюджету спорудити житлові будинки стандартного планування. Поряд із цим, робилась ставка на стимуляцію приватного будівництва та допомогу з боку держави згідно програми колгоспного кредитування. Запорукою реалізації амбіційних планів повинно було стати зниження вартості житлового будівництва не менш ніж на 20%. Здешевлення пропонували здійснити за рахунок ши-

рокого застосування типових проектів, втілення індустріальних методів роботи, зниження вартості готових виробів і деталей заводського виробництва, а також недопущення «архітектурних надмірностей» і скорочення термінів будівництва.

Інститут «Укргіпросільбуд» розробив серію проектів забудови сіл для різних зон України. У районі будівництва Кременчуцької ГЕС вирости села Домантово, Ново-Дмитріївка, селище колгоспу імені академіка Баха. Під час забудови сіл по новим проектам колгоспники на спільних нарадах вирішили кожному двору нарізати не більше 0,25 гектарів землі. Інші земельні наділи виносились за село. Ширина вулиць передбачалась 15-20 метрів. Компактне будівництво сіл давало можливість швидко прокласти водопровід, а подекуди навіть каналізацію [5].

У жовтні 1962 р. з'являється проект постанови «Про будівництво багатоквартирних (багатоповерхових) будинків для переселенців у радгоспах південних областей України» [1, с. 166]. Пропонувалось припинити зведення індивідуальних будинків для переселенців за рахунок кредитів Держбанку, починаючи з 1964 р. Натомість розпочати підготовку житла для прийому переселенців шляхом будівництва багатоквартирних (багатоповерхових) будинків за рахунок капіталовкладень.

Однак, незважаючи на увагу держави до питання забезпечення переселенців житлом, у 60-х рр. XX ст. на селі залишалось чимало нерозв'язаних проблем і труднощів. Мова не лише про катастрофічну нестачу будинків, але й про погане водопостачання, відсутність у багатьох сільських поселеннях криниць, гарячого водопостачання, 98% хат не мали каналізації, забезпечення селянських осель теплом в осінньо-зимовий період. Головним видом палива був хмиз, стебла соняшнику та 23% господарств користувалися в опаленні соломою [4, с. 30]. Кризові явища у справі забезпечення житлом переселенців намагались вирішити різними шляхами. По-перше, запроваджувалось планове житлове будівництво будинків по типовим проектам. Типові проекти неодноразово видозмінювались з метою пришвидшення темпів і здешевлення будівництва. По-друге, радянський і партійний уряд усіляко залучали до справи зведення будинків самих переселенців із максимальним використанням їхнього майна. Система оптимізації житлового будівництва, запропонована урядом, давала результати дуже повільно. Навіть на кінець 1960-х рр. родини переселенців ви-

мушені були миритися із труднощами колективного співжиття – розміщувались на підселені у квартирах місцевих колгоспників, або ділили один будинок на дві та більше родин.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жбанова К.Ю. Організовані переселення в південні області Української РСР у 1955-1967 рр. // Сіверянський літопис. 2015. № 2 (122). С. 166
2. Касьянова Н.М. Житлове забезпечення переселенців в УРСР (1940-1960-ті рр.) // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Посвіт, 2017. Вип. 3. С. 73-79.
3. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 250 с.
4. Лисак В.Ф. Спосіб життя селян УРСР у контексті державної політики 1950-1960-х рр. // Наукові праці: науково-методичний журнал. Т. 76. Вип. 63. Історичні науки. Микола-

їв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008. С. 30.

5. Правда України. 1958. 5 січня (№ 4).
6. ЦДАВО України. Ф.2. Оп.9. Спр.2589. 165 арк.
7. ЦДАВО України. Ф.2. Оп.9. Спр.5081. 194 арк.
8. ЦДАВО України. Ф.4626. Оп.1. Спр.107. 28 арк.
9. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.5726. 174 арк.
10. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.24. Спр.375. 375 арк.
11. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.30. Спр.1668. 41 арк.
12. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.30. Спр.2170. 47 арк.
13. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.30. Спр.2533. 271 арк.
14. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.30. Спр.2962. 157 арк.
15. Янковська О., Бачинський Д. Реформи в УРСР у соціалній сфері (1950-1960-ті рр.): житлове забезпечення // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2013. Вип. 18. С. 132-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uxxs_2013_18_18
16. Янковська О. Житлова проблема в УРСР у повоєнні роки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. Київ, 2008. Вип. 14. С. 117-126.

Касьянова Наталія Система житлового забезпечення сільськогосподарських переселенців в УРСР (1940-1960-ті рр.)

У статті висвітлено систему житлового забезпечення сільськогосподарських переселенців в УРСР у 1940-1960-х рр. З'ясовано, що плани зведення переселенських будинків систематично не виконувались. Основними причинами невиконання планів були: дефіцит будівельних матеріалів та їхнє нецільове використання; брак трудових ресурсів і, як наслідок, неповна комплектація будівельних бригад і відволікання їхньої праці на роботи, не пов'язані із будівництвом для переселенців; відсутність належного контролю з боку радянського уряду за діяльністю підзвітних установ, за витрачанням коштів і кредитів, виділених під будівництво.

Система оптимізації житлового будівництва, запропонована урядом, давала результати дуже повільно. Навіть на кінець 1960-х рр. родини переселенців вимушені були миритися із труднощами колективного співжиття – розміщувались на підселені у квартирах місцевих колгоспників, або ділили один будинок на дві та більше родин.

Ключові слова: сільськогосподарські переселенці, житлове будівництво, будинки

Касьянова Наталія Система жилищного забезпечення сільськогосподарських переселенців в УРСР (1940-1960-е гг.)

В статті освещена система жилищного обеспечения сельскохозяйственных переселенцев в УССР в 1940-1960-х гг. Установлено, что планы введения в эксплуатацию переселенческих домов систематически не выполнялись. Основными причинами невыполнения планов были: дефицит строительных материалов и их нецелевое использование; нехватка трудовых ресурсов и, как следствие, неполная комплектация строительных бригад, отвлечение их труда на работы, не связанные со строительством для переселенцев; отсутствие надлежащего контроля со стороны советского правительства за деятельностью подотчетных учреждений, за расходованием средств и кредитов, выделенных под строительство.

Система оптимизации жилищного строительства, предложенная правительством, давала результаты очень медленно. Даже к концу 1960-х гг. семьи переселенцев вынуждены были мириться с трудностями коллективного общежития – размещались на подселении в квартирах местных колхозников или делили дом на две и более семей.

Ключевые слова: сельскохозяйственные переселенцы, жилищное строительство, дома

Kasianova Nataliya The system of housing provision for agricultural immigrants in the Ukrainian SSR (1940-1960s)

In the article, based on materials from the central state archives of Ukraine, the system of housing provision of agricultural immigrants in the Ukrainian SSR in the 1940s-1960s was highlighted. It was established that the plans for the commissioning of resettlement houses were not systematically implemented. The main reasons for non-fulfillment of the plans were: the shortage of construction materials and their misuse; shortage of labour resources and, as a result, incomplete completion of construction brigades, diversion of their labour to work not related to construction for immigrants; the lack of proper control by the Soviet government over the activities of accountable institutions, the expenditure of funds and loans allocated for construction.

Crisis phenomena in the provision of housing for immigrants tried to solve in different ways. First, planned housing construction of houses was being implemented on standard projects. Typical projects have been repeatedly modified to accelerate the pace and reduce the cost of construction. Secondly, the Soviet and party government in every possible way attracted to the construction of houses of the settlers themselves with the maximum use of their property.

Analyzing these facts, the researcher came to the conclusion that in the overwhelming majority, the chairmen of the collective farms considered the governmental tasks of resettlement and resettlement of migrants as additional trouble, burden and, hiding behind all sorts of reasons, tried to push the issues of economic arrangement of the resettled families into the background. The system of optimizing housing construction, proposed by the government, yielded results very slowly. Even by the end of the 1960s. families of immigrants were forced to put up with the difficulties of the collective hostel – they were placed in the apartments of local collective farmers or divided the house into two or more families.

Keywords: agricultural immigrants, housing construction, houses